

ALEVİ-BEKTAŞİ DÜŞÜNCESİNDE İMAN

-The Faith in the Alawi-Baktashi Thought-

Doç. Dr. Temel YEŞİLYURT

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi

Email: tyesilyurt@firat.edu.tr

Özet: *Bu araştırma, genel olarak Alevî-Bektâşî geleneğinin özel olarak da Hacı Bektâş Veli'nin iman anlayışına hasredilmiştir. Hacı Bektâş, imanı temelde ten, can ve akıl ekseninde şekillenen bütüncül-bir yapı içerisinde ele alır. Ona göre, iman bütüncüldür ve indirgemeci yaklaşımla ele alınamaz. Bu anlayış büyük ölçüde geleneksel kabullere uygundur. Bununla birlikte bu gelenek içinde, özellikle sonraki dönem yapıtlarında farklı yaklaşımlar ve açılımlar da mevcuttur. Ancak bu yaklaşımlar Hacı Bektâş'ın eserleri dikkate alındığında büyük ölçüde temelsiz kalmaktadır.*

Abstract: *This paper consecrates on the faith-understanding of the Alawi-Baktashi Tradition and especially on the faith-understanding of Haji Bektash Wali. Haji Bektash consider the faith in totalitarian structure that got its form in the axis of the body (ten), soul (can) and reason. According to him, faith is a totalitarian term and can't be reduced to only a one form. This understanding is appropriate for the traditional acceptances. However there are different approaches and perspectives in this tradition and especially in the later period books. But these approaches remain baseless from the point of Haji Bektash Books.*

İman, Tanrı'nın aşkınlığını temsil eden sonsuzluk boyutu karşısında insan oluşun bir ifadesi; aşkınlık ile içkinlik arasındaki kutuplaşmadan kaynaklanan gerilimi düşüren bir keşif noktası ve en temel anlamıyla, bireyin öznel kabul ve onaydır. Bu yönüyle iman temel bir düşünce kategorisidir ve insanın en kararlı eylemi olmaktadır.¹ İman ampirik-rasyonel pek çok boyut taşımakla birlikte, temelde insan ve Tanrı arasındaki öznel bir ilişkiyi ele verir, aşkın bir anlam taşır ve bu nedenle de gerçek anlamda kavramlaştırılmaz ve sözcüklerle dile getirilemez. Temelde teorik bir temelle oturan, insanın dışavuran edimleri yoluyla nesnelleşen ve kendi doğruluk kriterine sahip olan iman,² öznel/kalbî yönü itibarıyla son tahlilde *ben* ve *ötekinin* tanıklığına dayanır. Bu nedenle iman teoreği ve pratiği ve sözlü anlatımı barındırmasına karşılık, tek başına bunlardan birini merkeze taşı-

¹ Smith, Wilfred Cantwell, *Faith and Belief*, Princeton University Press, New Jersey, 1979, s.33.

² Banner, Micheal, *The Justification of Science and the Rationality of Religious Belief*, New York, 1990, s.100.

mak tam anlamıyla dinî imandan söz etmek anlamına gelmeyebilir.³ Çünkü iman, temeli hem teorik hem de pratik olanda eşit derecede bulunan Şart-sız'ın kavranmasıdır.⁴ İmanın öz yapısının büyük ölçüde Tanrı ile insan arasındaki öznel bir ilişki ekseninde oluşması, bireyin kişisel yaşantısını merkeze alması ve dışı vurumunu büyük ölçüde anlatım ve ikrarlara borçlu oluşu, imanın anlatımına kavramsal bir zenginlik ekler ve bireyden bireye değişen iman manifestolarının oluşumuna imkan sağlar. Geleneksel düşünce tarihimiz, imanın farklı anlatımlarına ve formülasyonlarına tanıklık eden teolojik inşalarla doludur. Bu sebeple teologdan teologa farklılaşan; mistikten mistiğe derinlik kazanan ve düşünürden düşünüre zenginleşen iman anlayışlarına rastlayabilmek mümkündür.

İmana ilişkin çeşitli yaklaşımların olabirliğini ifade etme, engin-çoğulcu ve dinamik bir yapıyı ele,verse de, araştırmanın amacının bu farklılıkların tartışılmasıyla ilgili olacağı anlamına gelmemelidir. Buradaki tartışma salt kuramsal düzeydeki bir tartışma da değildir. Bu nedenle imana ilişkin kavramlar üretmeyi, perspektifler ve açılımlar denemeyi ve kuramlar üretmeyi hedeflemeyecektir. Bu araştırma büyük ölçüde tarihsel ve teorik bir tartışmayı merkeze alacak; bir düşünür⁵ ve onun ekseninde oluşan anlam evreninde imanla ilgili belirlemeler yapmakla sınırlı kalacaktır. Araştırmayı tarihsel olmakla kayıtlama, günümüzdeki farklı yaklaşımları ya da Alevi-Bektaşî kültür kompleksindeki pratiğe yansıyan boyutla ilgilenilmeyeceği anlamına gelmektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî'in düşünce sisteminde iman önemli ve öncelikli bir kavramdır. Bu nedenle iman, her çeşit bireysel tutum ve davranışın teorik temelini oluşturmaktadır.⁶ Velî'ye göre iman, *dört kapı, kırk makam* içerisinde şeriat makamlarının birincisidir⁷ ve her çeşit tutum ve davranışı da önceler. Gerçek anlamda bir iman taşımayan bireyin, son anlamda tutum ve davranışlarının da dinî evrende bir anlamı olmamakta, daha açık bir anlatımla imandaki bir çarpıklık ve gerçek dışılık tutum ve davranışların hükümsüz

³ Yeşilyurt, Temel, "İman, Objektivite ve Yanlışlanabilirlik", *Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu*, (7-9 Eylül, Erzurum), Erzurum, 2001, s.77.

⁴ Tillich, Paul, *Din Felsefesi*, çev. Hanefi Özcan, İstanbul, 2000, s.86.

⁵ Burada düşünceyi bir düşünürün, yani Hacı Bektâş-ı Velî'nin anlam evreninde oluşturma, araştırmanın yöntemi açısından önemlidir. Çünkü Alevi-Bektaşî kültür yapısı temelde kompleks bir yapıdır. Bu nedenle bu yapı içerisinde genel geçerliliği olan ve herkes üzerinde emredici olan tespitler yapmak oldukça güçtür. Bu sebeple araştırmayı bir düşünürle kayıtlama, daha muayyen ve olabildiğince açık bir alan belirlemeye yöneliktir.

⁶ Bu temel kural çerçevesinde oluşmayan bir iman açısından ameller temelsizdir. Bkz. *Buyruk*, (Sefer, Aytekin), Emek Basım-Yayınevi, Ankara, (1y), s.17.

⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlâtı*, (Abdurrahman Güzel), Ankara, 2002, s.66.

kalmasına neden olmaktadır.⁸ İmana neye inanılması gerektiği sorusunu yöneltme, onun nesnelere belirlenir. Kur'an'ın bunu, ulûhiyet, peygamberlik ve ahiret yaşamı üçgeninde⁹ oluşan inançlar bütünüyle sınırladığı görülür. Geleneksel teolojide *amentü* olarak klişeleştirilen bu anlatımlar,¹⁰ Hacı Bektâş Veli tarafından da imanın unsurları ve şartı olarak görülür.¹¹ İmanın bu nesnelere içermesi gerektiği olgusu, Hacı Bektâş'ı yorumlayan yazarlarca da teyit edilir.¹² Alevî kültür dünyası içerisinde önemli yer tutan sonraki dönem yapıtları, imanın unsurlarını açıklamaya yönelik çabalarında mistik boyutu daha ağır basan farklı bir yöntem izlerler. Hacı Bektaş-ı Veli'de imanın nesnesi yalnızca İslam Dini'nin temel inanç öğeleriyle sınırlı iken, bu yapıtlar özünü yar eyleme, cesedini yar eyleme, pire teslimiyet ve son tahlilde de Ali'ye bağlılığı da imanın unsurları olarak değerlendirirler.¹³ Bir diğer açıdan da, evlad-ı resule biat kılıp ikrar getirme dini-ımanı kabul ve imana yetmenin temel koşulu olarak görülür.¹⁴ Küfür ise imanın temel unsurlarının reddedilmesi olarak tanımlanır.¹⁵

Hacı Bektâş-ı Veli'nin felsefesinde iman, hakikatin kalp ile onaylanması ve dil ile anlatımı/*ikrar* olarak tanımlanır.¹⁶ Manzum *Makâlât*'ta, imanın sözlü anlatımı önemli bir rükün olarak öngörülmekte ve şehâdeti terk

⁸ Bkz. Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, (E.Coşan), Ankara, 1996, s.18; *Makâlât* (A.Güzel), s. 193-194.

⁹ Teolojik tartışmalarda bazen imanın nesnelere, üç esas halinde ya da daha temel bir düzlemde yalnızca ulûhiyet inancı (ki buna *aslu'l-usûl* denilmiştir) eksenine oturtularak açıklanır. Ulûhiyet inancının teorik olarak tüm diğer inanç esaslarını örtülü olarak içerdiği düşünülür.

¹⁰ Bkz. Ebu Hanife, Numan b. Sâbit, *Fıkhü'l-Ekber*, (A.Kari Şerhiyle Birlikte), Beyrut, 1989, s.14-17

¹¹ Bkz. *Makâlât*, (E.Coşan), s.8.

¹² Yalçın, Aziz, *Makâlât-ı Hacı Bektaş Veli*, (Yorum ve Açıklamalarla), Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.173.

¹³ *Buyruk*, (S.Aytekin), s.10.

¹⁴ *Buyruk*, (S.Aytekin), s.16; Krş. *Buyruk*, *Buyruk*, (Fuat Bozkurt), İstanbul, 1982, s.20.

¹⁵ *Üveysilikten Bektaşiliğe Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, haz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas, 1997, s.22-323. Bununla birlikte aynı yerde inkarın kapsamı yalnızca bu inançlarla sınırlı tutulmamakta, evliya, enbiya, ulema, fukara, tarikat, hakikat ve marifeti inkar etmekte inkar kapsamı içinde dahil edilmektedir.

¹⁶ "Ve ger ni gönli gözi irmezse / Dilile hoş şehadet vermezise / Bayk bilün ki oldur bellü kafir / Mukim olsun gerek ol, ya müsafir", İzniki, Taceddin Muhammed b. Al-Hatip İbrahim, *Bahru'l-Hakâyk* (Hacı Bektaş Veli'nin Manzum Makâlât'ının Türkçe Çevirisi), çev. Esat Coşan, (Abdürrahman Güzel'in *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât* adlı eseri içinde), Ankara, 2002, s.302.

etmek, küfrün belirtilerinden sayılmaktadır. Çünkü şahadet getirmek insandan, kulun derecesini yükseltmek ise Allah'tandır.¹⁷ *Amennâ* terimi sözlü anlatımın/*ikrarın* standart terimidir.¹⁸ Hacı Bektaş Vilâyetnâme'sinde aktarıldığı şekliyle Veli'nin kerametini görenler, imana gelmişler, Tanrı birdir, Muhammed onun elçisidir ve padişahımız da Hacı Bektaş Hünkardır şeklinde bir ikrarda bulunmuşlardır.¹⁹ Yine de burada bir birlik söz konusu değildir, çünkü şahâdet'in başka anlatımlarında *kelime-i tevhid*'e ilave edilen "Hacı Bektaş-ı Veli" ifadesi, "Ali'nin velâyeti"²⁰ veya "Ali'nin vesâyeti"²¹ ile yer değiştirmektedir. İmanın sözlü anlatımı önemli bir unsur olmakla birlikte tek başına dinî imanı ele vermez. Hacı Bektâş'a göre bu ikrarın kalbi bir kabulleniş/*tasdik* eşlik etmesi ve belli ölçüde kesinlik²² taşıması da gerekmektedir. Çünkü dili ikrar edip de kalbiyle tasdik etmeyen münâfıktır ve münâfıklar Cehennem'in en alt katında yer alacaklardır.²³ Bir başka anlatımla imanla ilgili olarak, sözlü anlatımla kalbi kabulleniş arasındaki bir uyumsuzluk kabul edilemez.²⁴ Kalbin tasdiki ile dilin ikrarı arasında tesis edilen bu birlik, imanın özünü oluşturmaktadır. Zira Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre insanın bir iç dünyası bir de dışa yansıyan yönü vardır. Allah-insan ilişkilerinde insanın mücbir sebeplerle de olsa bu iki dünyası uyumsuzluk göstermemelidir. Bugün 'kalp ile tasdik, dil ile ikrar' şeklinde klişeleştirilen bu birlik, imanın özünü teşkil eder.²⁵

¹⁷ İznikî, *Bahrü'l-Hakâyık*, s.302.

¹⁸ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Alevi Bektâşi Nefesleri*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1992, s.40.

¹⁹ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Vilâyetnâme* (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli), İnkilap Kitabevi, İstanbul, trs, s.12.

²⁰ Kaya, *Bektâşi İlmihali*, Ayyıldız Yayınları, Manisa, 1989, s. 39; *İmam Cafer Buyruğu*, haz. Esat Korkmaz, Ant Yayınları, İstanbul, 1997, s.9; *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (Haz. Adil Ali Atalay), Can Yayınları, İstanbul, 1993, s.143.

²¹ Seyyid Muhammed, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli: 1496, Vr.28a.

²² İman ile kesinlik arasındaki ilişki şöyle ifade edilir: "Cehenneme giren gümandır. İmanın şehri aydınlıktır. Şehir dediğim kalptir. Buna inanmayan kelptir; kelp dediğim nefistir". Bkz. *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, s.75.

²³ Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, (A.Güzel), s.177; *Menâkıb-ı İmâm Cafer-i Sadık*, Vr.2b

²⁴ Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, (A.Güzel), s.68. Alevi-Bektâşi düşüncesiyle ilişkilendirilen Fütüvvetnâmelerde, bu uyumsuzluğu ifade eden *nifâk*'tan arınmayan insanların Fütüvvet'e layık olamayacakları ifade edilir. Çünkü *nifâk*, fetayı fütüvvetten düşüren bir şeydir. Bkz. Cafer es-Sadık, *Fütüvvetnâme*, Millet Genel Kütüphanesi: 902, Vr.25a.; Nâsiri, *Fütüvvet-Nâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları: Etüdler), İstanbul, 1949, s.323.

²⁵ Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, (A.Güzel), s.68.

Sonluluğun kıskacında kıvranan insanın aşkın bir düzleme katılımı ve yaratıcıyı algılama biçimi olarak da görülebilecek olan iman, sonlu sonsuz ilişkisinin bütün gizemini ve çeşitliliğini taşır. Bu sebeple ampirik, rasyonel, duygusal pek çok boyut taşımasına karşılık, son tahlilde bunların hiçbirisine de indirgenemez. Bu durumda imanın ampirik temellerinden²⁶ söz edilebildiği oranda, rasyonel temellerinden de söz edilebilir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin yapıtında imanın rasyonel temellerine de güçlü vurgular mevcuttur ve son tahlilde iman akıl temelinde açıklanmaya çalışılır. Kuşkusuz kalp, imanda önemli bir fonksiyon icra eder. Hakkın yabanda değil, insanda aranması gerektiği ifade edilerek insanın kalbini temiz tutması tavsiye edilir.²⁷ Bununla birlikte Hacı Bektâş'a göre iman, yalnızca kalple de ilişkili değildir. Çünkü iman yalnız beden ve yalnız kalp²⁸ ile ilişkili olarak da açıklanamaz. Bundan daha önemlisi de Velî'ye göre iman akıl üzeredir.²⁹ Bu açıklama, büyük ölçüde imana rasyonel bir dayanak sağlamaktadır³⁰ Bu husus manzum *Makâlât*'ta şöyle ifade edilir:

Çalap'dan iman hoş atadur,
Dise can üzre, ten üzre hata'dur.
İman akıl üzredür arif katında,
Pes andan sonra her bir sıfatında.³¹

İman ile akıl arasındaki ilişki bir şehir parabolüyle açıklanmaya çalışılır. Bu parabolde insan bir şehirdir ve bu şehrin iki sultanı bulunmaktadır. Bu sultanların ilahî yardıma erişeni/*rahmânî olanı* akıldır ve iman da aklın vekili olarak değerlendirilmektedir.³² Bu açıklama açık biçimde dini inanca rasyonel bir boyut önermekte; imana akli bir doğrulama ve kesinlik atfediyor görünmektedir. Hacı Bektâş'a göre iman kesin olmalıdır ve gerçek bir imana şüphe sokmak kolay değildir.³³ Zira Rahman'ın aslı iman, Şeytan'ın aslı şüphe dir.³⁴ Bu durumda eğer şüphe gelirse, iman gider; iman gelirse de şüphe

²⁶ Bu konuda bir tartışma için bkz. Yeşilyurt, Temel, "Tanrı Bilgisinin Ampirik Temelleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2000), s.337-355.

²⁷ Derviş Ruhullah, *Bektaşî Nefesleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340, s.39.

²⁸ İmanın can/*kalp* üzere olması ise, insanların duygu, düşünce ve inanışlarından oluşan iç dünyalarını, Tanrı'nın kullarından beklediği doğrultuda biçimlendirip bir düzene koymuş olma halidir. Bkz. Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektâş Velî*, (Yorum ve Açıklamalarla), s.174.

²⁹ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s.8. Krş. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), s.176.

³⁰ Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektâş Velî*, (Yorum ve Açıklamalarla), s.174.

³¹ İznikî, *Bahru'l-Hakâyik*, s.302.

³² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (E.Coşan), s.21; Krş. *Makâlât*, (A.Güzel), s.197.

³³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (E.Cosan), s.9.

³⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), s.177.

he giderilmiş olur.³⁵ Çünkü iman akılla ilişkilidir; akıl ise sultandır ve ten içinde imanın naibidir. Sultan giderse naibin varlığı da düşünülemez.³⁶ Bu kesinlik manzum *Makâlât*'da şöyle dile getirilir:

Velakin Şaytanun aslı gümandur
 Ana uyan kişiler bed-gümandur
 Kişi kim koşa imana gümanı
 Hali duş-var olur gider imanı
 Sakın bu müşkili gönülde berkit
 Gümanı terk it iman yolına git.³⁷

Bu açıklamalar iman-akıl-kesinlik arasındaki ilişkiyi hiç de kapalı olmayan bir biçimde ele veriyorsa da, Velî'ye göre salt rasyonel bir değer biçim de iman için yeterli bir temel sağlamamaktadır. Çünkü aklın bilgi üretmesi, bilgiyi doğrulaması ve imana bilgiye dayalı bir temel sağlaması gerekmektedir. Hacı Bektâş'a göre iman sürekliliği (Hacı Bektaş'ın ifadesiyle imanın muhafızı), başta bilgi³⁸ olmak üzere edep, haya, utanma, sabır gibi erdemlerle kuşatılmasına bağlıdır.³⁹ İmanın teorik temellerinin ötesinde bir takım ahlâki davranışlar setiyle açıklanması, imana pratik bir çerçeve önermekte ve insanın ahlâki davranışlarından hareketle imanı doğrulama imkanı vermektedir. Ahlâki bir bakış açısından imanın nedeni artık edep olmaktadır ve inanan kişi kin, garaz gibi kötü davranışlardan uzak kalmalıdır. Çünkü edebi olmayanın imanı da olmaz.⁴⁰ Bu ise imanda davranış ve tutumların önemi yanında onun ahlaki boyutunu da⁴¹ öne çıkarmaktadır. Hacı Bektâş'ın imanın ahlâki temellerine dikkat çekmesi hem dikkat çekici ve hem de ol-

³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), s.254.

³⁶ Bu benzetmeleri Hacı Bektaş şu şekilde formülleştirir: "İman hazinedir; Allah'ın lanetlediği İblis, bir hırsızdır. Akıl hazinedardır. O halde hazinedar giderse, hırsız hazineyi ne eder. iman koyun, akıl çoban ve İblis kurttur. Çoban giderse kurt koyuna ne yapar. İman süt; akıl bekçi, İblis ittir. Üçü de bir evdedir. Bekçi evden gider de süt bekçisiz kalırsa it ona ne yapar. Bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (E. Coşan), s.9.

³⁷ İzniki, *Bahru'l-Hakâyık*, s.303.

³⁸ Teolojik anlamda bilgi, imanın apiriori temelini oluşturmaktaysa da, iman son anlamda bilginin ürünü olarak görülemez. Bununla birlikte o, yine de imana gerekçe sağlayan ve mümini yanlışa imandan koruyan önemli bir hareket noktası olmaktadır.

³⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (E.Coşan), s.21; Krş. *Makâlât*, (A.Güzel), s.197.

⁴⁰ *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s.30, 75.

⁴¹ Bu anlamda Peygamberin bu konudaki beyanına atfen, hayanın imanın bir şubesi oluşu ifade edilir. Harputlu, Nakkaş İlyas Oğlu Ahmed, *Tuhfetü'l-Vasaya*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı (İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları: Etüdler), İstanbul, 1949, s.217; *Menâkıb-ı İmâm Cafer-i Sâdik*, Vr.4b.

dukça önemlidir. Çünkü O, iman ile kötü huyları barındırma arasında çelişki görür. Böylesine bir kötülük içinde bulunan birinin Tanrı'nın kitaplarına ve tebliğlerine inandım diyebilmesini tam bir tutarsızlık olarak değerlendirir.⁴²

"İmanın yalnızca ten üzere olmadığı"nı belirleme, imanın pratiğe dönük veçhesi açısından da önemli imalara sahiptir. Daha açık bir anlatımla klasik teolojide iman ile eylem arasındaki ilişkiye bir yorum getiriyor görünüyor. Çünkü imanın ten üzere olması bir kişinin iman sahibi oluşunu, somut olarak eylemleriyle göstermesi anlamına gelir. Yani oruç, namaz, hac, zekat gibi yapıp yerine getirildiğini herkesin görüp tanıklık edebileceği fiillerin yerine getirilmesi demektir.⁴³ Alevî-Bektâşî kültür yapısı içerisinde, imana getirilen her bir açıklama da, imanın davranışa dönük yüzü önemli bir boyut olarak ele alınır. Bir kimse imana gelse, şehadetinden sonra namaz kılmasa, oruç tutmasa, ibadet etmese, o kişinin imanı eksik kalır; zira iman gaybetten, buhtandan, gammazlıktan, haramdan ve Allah'ın yasakladığı davranışları yapmaktan zarar görür.⁴⁴ Bu açıdan bakıldığında iman, Tanrı'nın emrini tutup yasaklarından kaçınmayı da içerir.⁴⁵ Hz. Ali'ye nispet edilen bir görüşe göre, Müslüman olarak nitelenebilmek için *kelime-i tevhid*'i kabullenmenin yeterli⁴⁶ ancak bunun yeni yeşermiş bir fideye denk olduğu ifade edilmekte ve bu fidenin namaz, oruç gibi ibadetlerle dallandırılıp yeşertilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.⁴⁷ Bununla birlikte iman salt davranışlara indirgenmeyerek temel inanç esaslarını kabullendiği halde davranışa dönük olarak eksiklikleri bulunan bir insanın ancak *asi* olarak nitelenebileceği ifade

⁴² Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), s.178.

⁴³ Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektâş Veli*, (Yorum ve Açıklamalarla), s.174.

⁴⁴ *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, s.75.

⁴⁵ Hacı Bektaş, *Makâlât*, s.9. Büyük Veli, bunun dışında insanın yaşamının önemli boyutları olan bir takım psiko-sosyal davranış biçimlerini de önemli bir iman formu olarak tanımlar. Ona göre çekememezlik/*haset*, cimrilik, tamah, öfke, gıybet, kahkaha, şamata gibi davranışların, iman dolu bir yaşam biçimi açısından çelişki doğuracağı ifade edilmektedir. Bkz. *Makâlât*, s.9.

⁴⁶ *Vilâyetnâme*'de aktarılan bir olay, *kelime-i tevhid*'e yapılan bu vurguyu daha da güçlendirmektedir. Hacı Bektaş-ı Velî Bedehşan'ı zaptedince oradaki inançsızlar imana gelmiş ve ikrarlarını "Tanrı birdir, Muhammed elçisidir" esası temelinde Hacı Bektaş-ı Velî'nin hünkarlığının kabulü üzerine tesis etmişlerdir. Bkz. *Vilâyetnâme*, (A. Gölpinarlı), s.12. Krş.Korkmaz, Esat, *Vilâyetname*, Can Yayınları, İstanbul, 1999, s.30. Bununla birlikte bazı Buyruklarda, *kelime-i tevhid*'e, 'Ali de onun velisidir, Ali'den üstün yiğit, Zülfikardan üstün kılıç yoktur' ifadelerinin ilave edildiği de görülür. Bkz. *Buyruk*, (E.Bozkurt), s.105. Çünkü Din, Muhammed; iman ise Ali'dir. Bkz. *Buyruk*, (S.Aytekin), s.16.

⁴⁷ *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, s.56.

edilir.⁴⁸ Daha açık bir anlatımla tutum ve davranışlar imanın özüne ait bir olgu olarak değerlendirilmemektedir. Çünkü imanın gövdesi, dil ile ikrar, kalp ile inanmaktır. Ameller ise öze ilişkin bir rükün olarak düşünülmeyp,⁴⁹ olgun insan olabilmeyin bir koşulu olarak düşünülmemektedir.⁵⁰ Hacı Bektaş'ın Makâlât'ında iman ile amelî ayrılığına ilişkin vurgular mevcutsa da buradaki vurgu amelî ihmal edildiği veya önemsenmediği anlamında ele alınmamalıdır. Çünkü iman için şart koşulan ten-gönül-akıl birlikteliği imanın kalbi ve rasyonel yönelişleri kadar pratik yönelişlerini de eşit şekilde dikkate katmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak Hacı Bektaş, bu anlatımlarıyla, ibadet ve imanın ayrı şeyler olduklarına işaret edip, ancak gerçek bir imandan sonra yapılacak ibadetin makbul olacağını savunuyor ve eğer bir insan gönülden kopup gelen bir yönelişle Allah'a ibadet etmiyorsa, yapmaya çalıştığı onca ibadetler onu gerçek bir iman sahibi yapmaz.⁵¹ İman sermayeye, kar Tanrı'nın emirlerini yerine getirmeye, zarar, imansız kalmaya, sermayeyi yok etmeye benzer.⁵² Davranışların iman içerisinde icra ettikleri fonksiyona göre, inananlar arasında bir derecelendirmeden söz etmek de mümkündür.⁵³ Bu bağlamda meleklerin ve peygamberlerin imanından, velilerin, müritlerin ve sıradan bir müminin imanına kadar muhtelif dereceler söz konusu olabilmektedir.⁵⁴

Sonuç olarak Alevî-Bektâşi kültür kompleksinde iman, farklı açılımlar mevcut olmakla birlikte, temelde ten, can ve akıl ekseninde biçimlenen bütüncül yapı içinde ele alınır. Buna dayanılarak iman bireyin içten samimi bir kabulüyle başlayıp, davranış olarak nesnelleşmekte ve ilke olarak insan aklını merkeze alması yönüyle de rasyonel bir dayanak kazanmaktadır. Bununla birlikte iman bu unsurlardan tümünü içerir ve yalnızca herhangi birini merkeze alan bir yapıya indirgenemez. Özellikle Hacı Bektâş-ı Veli düşünce sistemi içinde netleşen iman anlayışı büyük ölçüde geleneksel kabullere uygundur. Ancak Alevî-Bektâşi geleneği içinde gelişen ve saygın bir mevki kazanan sonraki dönem yapıtları içinde farklı tanımlamalara ve açılımlara da

⁴⁸ *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s.22, 75.

⁴⁹ Amel ile davranışlar arasındaki ayrım *Makâlât*'ta şöyle ifadelendirilmektedir: "Değme ibadet, imana ermez; küfür de günahır ama değme günah küfre ermez", Hacı Bektaş-ı Veli, *Makâlât*, (E.Coşan), s.8.

⁵⁰ *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s.76. Bununla birlikte *kamil* insan olabilmeyin tek kuralı bu değildir. Bunun yanında, şeriatle, tarikatla, marifetle ve sırrı hakikatle bir hal olmakta gerekmektedir. Bkz. *Buyruk*, (S.Aytekin), s.13.

⁵¹ Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektaş Veli* (Yorum ve Açıklamaları), s.177.

⁵² Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, (A.Güzel), s.235.

⁵³ *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s.22.

⁵⁴ Aytekin, *Buyruk*, (Hacı Bektaş Nüshası), s.242.

rastlamak mümkündür. Bu sonraki yaklaşımların pek çoğu, Hacı Bektâş felsefesi dikkate alındığında büyük ölçüde temelsiz kalmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Banner, Micheal, *The Justification of Science and the Rationality of Religious Belief*, New York, 1990.
2. *Buyruk, Buyruk*, (Fuat Bozkurt), İstanbul, 1982.
3. *Buyruk*, (Sefer, AYTEKİN), Emek Basım-Yayınevi, Ankara, (t.y).
4. Cafer es-Sadık, *Fütüvvetnâme*, Millet Genel Kutüphanesi: 902.
5. Derviş Ruhullah, *Bektaşî Nefesleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340.
6. Ebu Hanîfe, Numan b. Sâbit, *Fıkhu'l-Ekber*, (A.Kari Şerhiyle Birlikte), Beyrut, 1989.
7. Gölpinarlı, Abdülbaki, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1992.
8. Gölpinarlı, Abdülbaki, *Vilâyetnâme* (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî), İnkilâp Kitabevi, İstanbul, trs.
9. Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, (Abdurrahman Güzel), Ankara, 2002.
10. Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, (E.Çoşan), Ankara, 1996.
11. Harputlu, Nakkaş İlyas Oğlu Ahmed, *Tuhfetü'l-Vasaya*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı (İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları: Etüdler), İstanbul, 1949.
12. *İmam Cafer Buyruğu*, haz. Esat Korkmaz, Ant Yayınları, İstanbul, 1997.
13. *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (Haz. Adil Ali Atalay), Can Yayınları, İstanbul, 1993.
14. İznîkî, Taceddin Muhammed b. Al-Hatip İbrahim, *Bahrü'l-Hakâyık* (Hacı Bektaş Velî'nin Manzum Makalât'ının Türkçe Çevirisi), çev. Esat Çoşan, (Abdurrahman Güzel'in *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât* adlı eseri içinde), Ankara, 2002.
15. Kaya, *Bektaşî İlmihi*, Ayyıldız Yayınları, Manisa, 1989.
16. Korkmaz, Esat, *Vilâyetname*, Can Yayınları, İstanbul, 1999.
17. Nâsîrî, *Fütüvvet-Nâme*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı (İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları: Etüdler), İstanbul, 1949.
18. Seyyid Muhammed, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli: 1496.
19. Smith, Wilfred Cantwell, *Faith and Belief*, Princeton University Press, New Jersey, 1979.
20. Tillich, Paul, *Din Felsefesi*, çev. Hanefi Özcan, İstanbul, 2000.
21. *Üveysilikten Bektaşîliğe Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, haz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas, 1997.
22. Yalçın, Aziz, *Makâlât-ı Hacı Bektaş Velî*, (Yorum ve Açıklamalarla), Der Yayınları, İstanbul, 2000.
23. Yeşilyurt, Temel, "İman, Objektivite ve Yanlışlanabilirlik", *Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu*, (7-9 Eylül, Erzurum), Erzurum, 2001.
24. Yeşilyurt, Temel, "Tanrı Bilgisinin Ampirik Temelleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2000).